

BIDRAG TILL KÄNNEDOM OM
DE SVENSKA LANDSMÅLEN OCK SVENSKT FOLKLIV XVIII. 7.

ÖSTER-FÄRNEBO,

FOLKLIV OCK MELODIER

AV

K. P. LEFFLER

STOCKHOLM
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1910

Den folkmusikaliska forskningen har först i våra dagar börjat bedrivas efter en vetenskaplig metod, ock det är därför ej underligt, att vissa områden av densamma hittills blivit fullkomligt oberörda.

Ett sådant område är **melodivandringen**.

Det är bekant, att en melodi, vilkens ursprung kan bestämmas till en viss trakt av landet, kan förekomma på en helt annan trakt antingen i nära nog sin ursprungliga gestalt eller ock i varianter, som stundom kunna vara så egendomliga, att man ej genast kan spåra sammanhanget mellan dem ock grundmelodien. Huru melodier sålunda spridas, kan man nog i allmänhet föreställa sig; men några konsekvent bedrivna undersökningar häröver ha ej blivit värkställda, i det man varken undersökt förhållandena vid samlingscentra för repertoarer från olika håll eller sökt spåra några enskilda melodiers vägar på deras vandring genom landet.

Det har synts mig antagligt, att om också melodivandringar befordras genom enskilda spelmäns tillfälliga längre eller kortare besök på olika trakter, likväl sådana platser på landsbygden, vilka genom sin industriella betydighet utgöra dragningspunkter ock samlingsplatser för olika slag av mänsklig arbetskraft, måste vara särskilt ägnade att utgöra förmedlingscentra för melodispridningen.

För att undersöka förhållandena vid ett dylikt förmedlingscentrum besökte jag midsommartiden 1897 Öster-Färnebo i Gästrikland, vilken socken utgör en knutpunkt mellan Gästrikland, Dalarna ock Uppland ock vilken genom sina många bruk sedan gammalt varit tillströmningsort för arbetssökande från olika håll ock avsättningsort för kringliggande tracters produkter. Mitt mål var närmast att undersöka, på vilka sätt ock på vilka

vägar melodier samla sig från olika håll till en dylik trakt, samt att uppteckna så mycket som möjligt av traktens repertoar. Att sedan så småningom uppsöka olika delar av denna repertoar på andra håll i landet ock därvid söka finna, på vilka vägar de spritt sig från samlingsplatsen utåt dessa trakter, blir en kommande uppgift. Vid undersökningen av folkmusik kom jag emellertid helt naturligt att tangera en mängd andra områden, som väl ej med det förra stå i direkt samband, men vilka i alla fall äro av intresse för den allmänna uppfattningen av traktens folkliv ock dess kultur i det hela.

1. Läge, natur ock näringskällor.

Öster-Färnebo socken är belägen i sydvästra hörnet av Gästrikland i Gästringe domsagas västra tingslag. Den begränsas i norr av Årsunda socken, i nordost av Hedesunda, i sydost ock söder av Nora ock Möklinta socknar av Västerås län, i sydväst ock väster av By socken i Dalarna, i nordväst av Torsåkers socken. Gästrikland utgör en övergång från Upplands lågland till det norrländska skogshöglandet, ock redan strax norr om Dalälven drager sig en hög sandås genom Färnebo ock Årsunda m. fl. socknar. Färnebo, som delvis ligger på öar ock holmar i Dalälven, höjer sig också redan på kort avstånd från älven, isynnerhet vid gränsen mot Dalarna, ock stora, tunga skogar begränsa överallt synkretsen kring älvens fjärdar.

Bärggrunden är liksom nästan överallt i Gästrikland urformationens röda ock grå gnäiser, på ett ock annat ställe omväxlande med röd granit, ock hela denna bärggrund är i allmänhet skogbeväxt. Om man besinnar, att endast 6 proc. av Gästriklands yta utgöras av odlad jord, 9 proc. av naturlig ängsjord ock 10 proc. av vatten, medan allt det övriga är skog, så kan man göra sig en ungefärlig föreställning om landskapets skogighet.

Den odlade jorden har på senare tider efter införande av rationella odlingsmetoder trots sin knapphet visat sig i det närmaste tillräcklig för traktens spannmålsbehov, under det att förr detta behov till stor del tillgodosågs genom införsel från Uppland. Jordmånen är på lågmarkerna invid älven mer än

medelgod, emedan älvens regelbundna översvämningar under århundradenas lopp över sandjordsgrunden brett en god mylla. Dessa översvämningar förekomma dels efter islossningen, »vårfloden», dels ofta, fast visst icke alla år, i juli efter försommarens värme ock rägnskurar, som smält snön i de djupa skogarna ock på bärigen, »fjällfloden».

Den drivkraft, som älvens väldiga vattenmassor representera, hänvisar givetvis på bruksrörelsen såsom traktens naturligaste näringsfång. Sedan århundraden tillbaka ha också flera bruk funnits här. Från de flästa av dessa återstå numera blott små lemningar såsom antydningar om vad de en gång varit, utan att man känner något om deras historia. Andra hava först på senare tid lagts ned, sedan stora bolag här som på så många andra håll förkvävt privatrörelsen. Redan 1668 utfärdades privilegium för en masugn vid Gysinge, därefter följde privilegier för hamrar därstädes samt för Grönsinka masugn ock Oppsjö ock Stålbo hamrar.

Kvarnar ock sågverk ha även funnits ock finnas ännu på trakten, men de äro ej av någon större betydhet.

Däremot bedrives en väldig flottning. Allt timmer från Dalarna passerar genom en av älvens armar vid Gysinge, ock även från Färnebo flottas det. Dels bruken, dels de stora flottningsbolagen äga nämligen här betydande skogar.

Färnebo har en utsträckning av omkr. 2 $\frac{1}{2}$ mil i längd ock 2 mil i bredd, ett yttinnehåll av 35,021 hektar samt omkr. 3,500 invånare.

2. Jordbesittning ock boskapsskötsel.

I allmänhet ha de stora bruken slagit under sig så mycket som möjligt av jorden, så att Gysinge nu äger större delen av Färnebo ock även områden i grannsocknarna. Få självägande bönder finnas, de flästa gårdar innehavas på arrende från bruket. Arrendet utgöres till stor del in natura ock genom arbetsprestationer, vanligen levererande av kolved. Äldre män, vilka ej längre orka arbeta som smeder o. d., ha sin utkomst av att hugga kolved i skogen åt arrendebönderna, under det att den yngre arbetarestocken ikring bruken tjänstgör som körare, som kolare eller som flottkarlar åt flottningsbolagen.

Bruken bokföra sina hemman ock underlydande torp efter nummer. Men i dagligt tal folket emellan nämnas såväl hemman som torp efter någon förutvarande eller efter den nuvarande innehavaren. Ett torp kallades t. ex. **Jon Ols'** (torp) efter innehavaren Jon Olsson. Namnet bibehölls sedan, så att sonen, som också innehade torpet, kallades **Jon Ols' Olof** ock sonsonen **Jon Ols' Jonas**. Namnet bibehålles gärna, så länge samma släkt led efter led övertager gården eller torpet; men ändras stundom, om någon av innehavarna blir särskilt framstående eller ryktbar.

Hemmanets storlek bestämmes ej efter jordarealen, utan efter antalet av öresland (**örslann**), således efter jordens värde. Jordens värde graderas nämligen i minst 3 grader: treöresland, tvåöresland ock ettöresland. Ett ettöresland kan emellertid så småningom genom uppodling av ursprungligen oodlade delar stiga i värde ända till likhet med ett treöresland, ock nytt skifte måste därför emellanåt företagas. Folket självt hade mycket dunkla begrepp om denna jordindelning, som är urgammal i vårt land, men man syntes ej tänka på möjligheten att övergiva den för en mera praktisk.

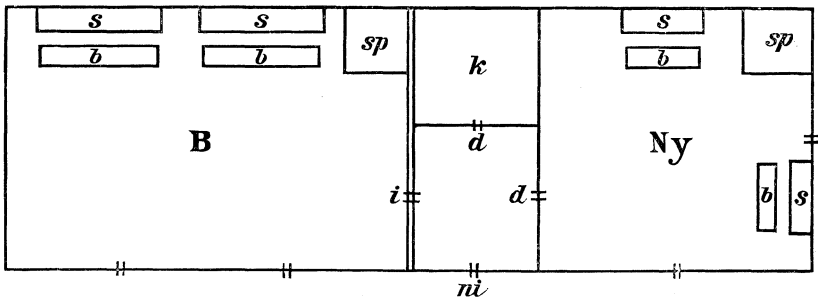
Hittills har rätt fullständigt sätersystem. Varje bonde har uppe i skogarna sin »fäbovall» med »fäbofäjs» ock en »fäbstuga» för »fäbopigan», som bor i stugan hela sommaren samt där kärnar ock ostar. Under brådaste skördetiden hemkallas dock »fäbopigan» ock ersättes med en torpare, som får föra sin ko med sig upp på fäboden mot skyldighet att sköta bondens kor. Till sådan syssla användes endast »utanvesfolk» — utanvid eller utomkring boende. Därmed förstås sådana extra torpare, som ej bo på något hemmansnummer, utan fått bygga sig en stuga i någon avsides liggande backe, som är utjord under hemmanet. Nu börjar man idka ladugårdsskötsel ock sommarvallning på vanligt sätt.

3. Byggnadssätt.

Såsom vanligt på landsbygden lever man i Färnebo i de mindre gårdarna tämligen trångbott, men man håller dock snyggt inomhus. Även täppan utanför stugan hålles prydlig ock plan-

teräs gärna med prunkande blommor, då däremot i Uppland ogräset ofta får växa vilt intill stugknuten. För bondgårdarna utbildade sig under förra århundradet ock ett stycke fram i detta en bestämd byggnadsstil, som synes ha varit resultatet av en utveckling, vilkens detaljer jag ej kunnat spåra.

Ursprungligen byggdes ett enda stort rum med ingång från gaveln, tvänne fönster på ena långsidan, på motsatta sidan spis ock väggfasta sängplatser — om dagarna sittplatser — ofta »i två våningar» ock med bord framför. Till detta rum, »bostaden», började man senare tillbygga »nysstun» (nystugan). Den inreddes ungefär som bostaden, men med en förstuga ock en liten kammare vid sidan om det stora rummet.

B = ursprungliga stugan, »bostaden».

Ny = den tillbyggda nystugan. Stora rummet i nybyggnaden kallades ofta »nystugan» i inskränkt bet.

ni = nya ingången till hela huset.

i = ursprungliga ingången till bostaden, efter nystugans tillbyggande dörr från förstugan in till »bostaden».

d = dörrar till kammaren ock till stora rummet i nystugan.

k = kammaren.

s = säng ock sittplats.

b = bord.

sp = spis.

Ett fönster förekom oftast, fast ej alltid, i kammaren på husets långsida.

Slutligen byggdes en fristående stuga, »lisstun» (lillstugan), vid gaveln av hela byggnaden. Den bestod av ett enda rum, avsett att mottaga främmande vid mera högtidliga tillfällen, under det nystugan synes ha varit vanligt mottagningsrum ock kammaren avsedd att kunna användas som gästrum. »Lisstun» hade en dörr ock ett fönster samt stor, öppen spis. Såsom tapeter i rummet användes målad väv med framställningar av figurer ock situationer ur bibeln samt rikt beströdd med tänkespråk.

Om de olika rummens inredning i övrigt har jag ej kunnat få några upplysningar. Någon gammaldags gård, fullt bibehållen i sitt gamla skick, har jag ej sett, ock någon sådan torde numera ej finnas på trakten.

Nu byggas gårdarna såsom på de flästa ställen i landet. På sista tiden har man börjat förse de rödstrukna husen med små gula verandor, överbyggda med spetsiga tak ock skuggade av slingerväxter. Vägghasta utdragssoffor, om dagarna använda till sittplatser ock såsom byrålådor, om nätterna utdragna till liggplatser, begagnas ännu här ock där i de nybyggda gårdarna.

4. Folklynne ock seder.

Genom sitt behov av arbetskraft ha de stora bruken dragit till sig personer från olika håll, vilka stannat på platsen under utövande av olika yrken — såsom smeder, timmermän, kolare, hantvärkare m. m. — ock sålunda tillfört trakten en del av sin hembygds åskådning ock melodirepertoar. Under de högtider, som av ålder varit anslagna åt dansens nöjen, ha dessa bruk även varit mera tillfälliga mötesplatser för kringliggande traktens ungdom. Även långväga ifrån kommande spelmän ha då där alltid funnit gott mottagande ock användning för sin konst.

Under det att befolkningen mäst ägnade sig åt bruksrörelsen ock flottningen, kom Färnebo också att erbjuda avsättningsplatser för närgränsande traktens produkter. Sålunda brukade förr uppländingarna komma med spannmålslaster till Färnebo, dalmasar ock kullor vandrade kring där ock sålde sitt kram.

Dessa affärsförbindelser med Dalarna ock Uppland ha haft ett stort inflytande på Färnebomusiken, såsom jag längre fram skall söka visa, under det att beröringen med grannsocknarna vid fästtillfällena invärkat på andan ock folkkarakteren. Men det är just folkkarakterens allmänna gestaltning på en viss trakt som bestämmer traktens större eller mindre mottaglighet för olika musikaliska inflytelser, ock sålunda torde dessa fäster indirekt ha haft en viss invärkan på Färneborepertoarens gestaltning.

Då vid de större högtiderna lantbefolkningen strömmar till bruken för att dansa, framträder hos bruksbefolkningen en

stark lokalpatriotism, ock det yppar sig en viss benägenhet hos den att råka i delo med de främmande, »Morapojkarna», »Hedesundapojkarna» o. s. v. I förhållande till vissa socknar har denna tendens utvecklats till ett slags ärfilig fiendskap, som på nätterna, när dansen slutat ock dryckesvarorna hunnit värka, ibland medför blodiga sammanstötningar. Särskilt äro Hedesundapojkarna hatade på grund av sitt ohemula uppträdande. De infinna sig i stora skaror vid danserna, låta sig Färnebobornas öl ock dricka väl smaka, men vägra ofta att lemna pängar för spelmännen. Nere vid Söderfors, mycket längre österut, hörde jag Hedesundapojkarna skildras såsom »så dumma, så ingen kan få nån reda med dom».

Dessa regelbundet återkommande konflikter återvärka nu på åskådningen även »under fredstid», ock det gamla svenska våldslynnet framträder gärna, även när ingen utsocknes fiende finnes att bekämpa. Så t. ex. berättades mig, att Stålbopojkarna vid sista dansen vårfrudagen hade bryggt glögg, ock när några av dansdeltagarna, som voro godtämlare, ej ville smaka glöggen, hällde man den över dem i stället. Min berättare hade själv varit med om skämtet ock talade om det med en viss stolthet. Ock för ej länge sedan hade en karl blivit så illa slagen, att »huvudet var som en stor blodpöl på honom, ock doktorn måste skala hela huvudet för att hitta alla hålen».

Det hetsiga lynnet tager sig också ibland abnorma uttryck. Sålunda såg jag vid Gysinge natten efter midsommardagen, då ett stort slagsmål med möda stillades av brukshärrarna, en ung man (kring vilken hans vänner bildat ring för att hindra honom från att slåss) sätta sig på huk inuti ringen ock hoppa ikring, som när man hoppar kråka, under det han vilt slog ut med armarna ock upphävde oartikulerade vrålanden. På detta sätt fortsatte han en god stund, sedan slagsmålet upphört.

Stridslystnaden medför dock sällan några lömska överfall, ock likaså förekommer knivskärning sällan. På sin höjd användas snusdosor att utdela slag med. Ty hos Färnebobon finnes ingenting av nidingslynne. Trots sin stridslystnad synes han i allmänhet godmodig ock glad, liksom han är vaken ock livlig. Hans trägna beröring med främlingar gör honom tillgänglig ock mottaglig, ock naturens skönhet vid Dalälven, vilken ofta breder ut sig till stolta fjärdar med leende holmar,

gör hans sinne ljust ock lätt, på samma gång som de mörka skogar, vilka begränsa synranden, ock hans arbetsamma liv i smedjan eller vid kolmilan giva hans naturel en underström av fasthet.

Midsommaraftonen på eftermiddagen anlände bogserbåten, som förde mig från Söderfors, till Gysinge bruk, vilket ligger på holmar i Dalälven. Vid ångbåtsbryggan var klätt med björkar, ock bruksbefolkningen stod uppställd där liksom på ett slags parad. En äldre härre trädde i land med sin fru ock hälsade på de väntande. Det var brukets disponent, som efter en längre bortavaro återvände till sitt hem ock nu tydligt kände sig som en monark, den där återkommit till sitt trogna folk. Det blev mig också snart tydligt, att disponentens familj av platsinnevärdarna betraktades såsom särskilt upphöjd. Under det övriga familjer nämndes efter familjefadrens titel eller tillnamn — »aptekarns», »Anderssons» o. s. v. — kallades disponentens helt enkelt »härskapet». Svenskens gamla respekt för makt ock högre samhällsställning framträder gärna än i dag, särskilt när makten ock rangen äro bundna vid innehavandet av en plats eller ett gods under en längre tidsföljd. På sådana ställen fortlever också den gamla hövligheten, hälst om de äro belägna avlägset från större stad, ock man hälsar allmänt på varje härreman, även om han är en främling.

På aftonen fördes jag av ett par Uppsalavänner, som här hade sitt hem, bort till »dansbryggorna». Det var på en äng utlagda trägolv, över vilka rests en träställning för påläggande av presenningar i händelse av rägn. Här pågick snart dansen i full fart. Hambo, gammalvals, polkett ock hoppssa ljödo från den mittför båda bryggorna uppresta spelläktaren, på vilken spelmännen försökte bringa till harmoni två klarinetter ock två fioler. »Överklassen» på platsen deltog i dansen med liv ock lust, ock en »gosse» generade sig ej för att med en bockning eller blott en vinkning med handen från bryggan bjuda upp en på gungbrädet nedanför sittande fröken.

Så snart en dans var slutad, skildes de dansande genast från varandra, ofta med en fart, som om de blivit sprängda isär. Flickorna radade upp sig på gungbräderna, ock gossarna klungade ihop sig framför spelläktaren eller i smågrupper på ängen eller i buskagerna, där man hade starkare varor än det dricka, som på brukets bekostnad serverades en bit ifrån bryggorna.

Något samtal de olika könen emellan förekom sålunda ej mellan danserna, ock denna stelhet i det eljes så glada livet tog sig längre fram ett ännu starkare uttryck. Då nämligen spelmännen, som bestämde danserna, vid ett tillfälle utropade »damernas vals», varvid flickorna alltid måste föra, gick det så trögt med uppjudningen, att en av spelmännen förkunnade: »Om inte damerna vill bjuda gossarna här, så slutar vi att spela». Flickorna, som suttit uppradade på sina gungbräden ock försökt se ut, som om hela den där tillställningen ej alls anginge dem, måste nu gripa sig an inför den hotande faran av ett slut på nöjet. Men trögt gick det ändå i början.

Denna tillbakadragenhet, som sticker av mot förhållandena på de flästa andra trakter, där flickorna väl veta att begagna sig av en erkänd rättighet, är så mycket mera i ögonen fallande, som eljes kvinnans ställning här synes vara vida mera självständig ock betydande än på många andra håll. Under det den dryga skåne- ock östgötabonden ofta är allenabestämmande i sitt hus ock den tröge uppländingen lika väl som den pigge västgöten mycket väl kan med goda ord ock mot kontanter förmås att förse en hungrig resenär med livets nödtorft, hänvisar honom Färnebobon härvid alltid till kvinnorna. Mannen sköter sin näring; hustrun, döttrar ock pigor den inre ekonomien.

Jag gjorde ett par i detta avseende rätt betecknande erfarenheter. På ett ställe, där jag under en vandring sökte natthärbärge, vägrade mannen att släppa in mig kl. $\frac{1}{2}$ 9 på aftonen, emedan hustrun, som sett mig på platsen något tidigare, var förargad över att jag ej i förväg vänt mig till henne med begäran om rum ock nu vägrade att bädda någon säng åt mig. Ock detta var dock vid en skjutsstation, där man brukade härbärgera främlingar. På ett annat ställe ville mannen ej bedja sin hustru att giva mig litet mat, utan »det var bäst att jag själv bad henne», ock vid betalningen för min förtäring måste jag, fastän jag hade en hel del småaffärer att göra upp med mannen, fråga hustrun, vad jag var skyldig för maten, ock lemna pängarna för den särskilt till henne. På ett tredje ställe slutligen fick jag till svar av husets härre, när jag kom in ock bad att få köpa litet mjölk ock bröd: »Det blir att sitta ned, tils det kommer några damer». Först när »damerna» infunno

sig — en döv gumma ock en smutsig piga — framtofs, mitt för husfaderns ögon, en tillbringare mjölk.

I övrigt erbjuder förhållandet mellan könen här intet särskilt märkligt. Ungdomen knyter här som på andra håll små förbindelser av mer eller mindre varaktigt slag. Oäkta barn förekomma föga.

5. Den andliga kulturen.

Folkupplysningen synes stå ganska högt i Öster-Färnebo. Tidningar läsas ganska mycket, intresset för moderna kulturfrågor är vaket, ock romaner ock noveller, som man kan finna på hyllorna i stugorna, stå över den vanliga lantliga sensationsromanens nivå. Även vetenskaper studeras stundom. Så t. ex. hade en stångjärnsmed i Stålbo genom studier på egen hand i fysik ock kemi lyckats utfundera en metod att nedbringa produktionskostnaden för det arbete, som hans arbetslag skulle presteras i veckan, ock därmed göra sig ock sina kamrater en avsevärd förtjänst.

Skönhetssinnet synes vara ganska utvecklat. Ej nog med att man håller snyggt invändigt som utomkring sin stuga, utan liksom man omger den senare med blommor, så söker man också fylla sina rum med konstföremål, oljetryck av kungliga personer ock landskap, gips- ock porslinsfigurer — särskilt hästar —, konstgjorda buketter o. s. v.

Den stigande folkupplysningen jämte Färnebobons allmänna riktning åt det sunda ock naturliga gör befolkningen föga mottaglig för sjukliga andliga rörelser, under det man blott behöver komma över gränsen in i Uppland för att finna läseriet florera.

Läseriet synes för vårt folks kultur vara en lika farlig makt som brännvinet. Ty läseriet är medvetet ock avsiktligt kulturfientligt.

Under det brännvinet blott tillfälligtvis, vid fästliga tillfällen, angriper ett flertal ock då kan framkalla excesser, men fullständigt förstör blott enstaka svagare individer, vilkas insats i folkets kulturliv i alla fall skulle bli obetydlig, drager läseriet med sig hela massan av folket ock förslöar den för alla

andra intressen än bönemötenas, ja uppäggas den till ock med mot alla andra intressen. Jag har t. ex. i Uppland hört en ung hustru häftigt förebrå sin man, som lovat henne att gå med i missionshuset, för det att han ville ge kreaturen vatten, innan han gick dit, ock ej genast följde med till mötet, utan tänkte på världsliga ting, när han visste, att mötet snart skulle börja. Exemplet är belysande för den anda, som råder bland läsarna på vår landsbygd.

För en dylik missriktning i sitt sjäsliv synes Färnebo-befolkningen ganska främmande. Baptister ock medlemmar av missionsföreningen finnas väl i tämligen stort antal på trakten, waldenströmmare ock metodister förekomma även. Men den ringa del av folket, som hyllar separatistiska rörelser, drives ej av något intresse för små läroskiljaktigheter ock än mindre av någon egenrättfärdighetens lust att komma tillsammans med likasinnade för inbördes beundran, utan går ur sekt i sekt, allt efter som man lockas av andliga vältalare. Intresset för det dagliga livets innehåll ock krav synes även hos denna del av befolkningen föga förslappat.

Nykterhetsrörelsen bedrivs med stor energi, men har ej på något sätt ingått förbund med läseriet. Tvärtom räknar den bland sina ledare avgjorda fritänkare; ty sådana finnas ovanligt nog bland det lägre folket på denna trakt.

Att bildning ock hyfsning äro stadda i raskt framåtskridande, synes bevisas bl. a. därav, att under det förr »nästan hela språket bestod av svordomar», såsom en äldre man något drastiskt uttryckte sig, ock »fruntimmerna svuro nästan lika mycket som karlarna», begagnar man numera allmänt ett mycket städat språk.

Den stigande upplysningen har fullständigt borttagit den fantasiriktning, som yttrar sig i skrock. Ock dock synes det ensamma livet i djupa skogen vid kolmilan liksom ägnat att för fantasien frammana vidunderliga gestalter; forsarnas dova brus ock skogarnas tunga susande tyckas böra väcka aning om dolda naturmakter, som ingripa i människans liv.

Förr trodde man också allmänt på sådana: skogsrån, sjörån, tomtegubbar ock trollfä. Mången natt har kolaren sett trollsens boskap gå över grantopparna kring milan. Den som i tysta sommarkvällar vandrade ensam vid älvens strand, kunde få höra

»strömgubben» spela, alltid med förstämnd fiol. De som »kommo i gunsten» hos honom, de fingo av honom lära sig att traktera fiolen, så som inga andra kunde det. Dessa, som ansågos hava lärt spela av näcken, voro sådana som vurmade för musik ock för musikens skull försummade sin näring. De betraktades med misstro av det övriga folket. På senare tid ha ej funnits några spelmän, som ansetts ha lärt av näcken, ock det är också att märka, att av de över 100 melodier, som jag upptecknade på trakten ock av vilka endast en mindre del voro importerade av enskilda spelmän i senare tid, ingen spelades med omstämd, s. k. förstämnd, fiol.

Förr kunde avundsmän taga strängarna från en överlägsen spelmans fiol, om han ej var nog försiktig att såsom medel mot trolldomen lägga en silverslant i instrumentet.

Att »slå ut» var också förr vanligt för att bota sjukdomar, dem ej läkaren rådde på, såsom t. ex. fallandesot. En klok gumma rörde ihop en massa olika flytande ämnen i en kopp, läste någon mystisk besvärjelseformel över blandningen ock slog sedan ut den i en dam.¹ Andra sätt att bota sjukdomar funnos också. En klok gubbe, långväga ifrån, infann sig en gång på ett ställe ock lovade att bota en sjuk gosse. Han begärde för detta ändamål av gossens moder att få låna en silversked ock en silverriksdaler samt ett halvstop brännvin, vari dessa båda saker skulle sänkas ned. Han fick naturligtvis det begärda ock gick till skogen för att förrätta vissa hemliga ceremonier, innan han skulle gå in med sakerna till gossen. Gossen blev aldrig bättre, ty — den kloka gubben kom aldrig tillbaka.

Även förr funnos dock personer, som ej voro mottagliga för någon övertro. En gång för länge sedan, när en gubbe skulle vakta elden i smedjan vid Stålbo, smög sig en av hans kamrater in i julhuset bredvid smedjan ock började spela fiol för att skrämma honom. Men gubben stängde till julett, så att det ej skulle kunna gå ock därmed skada den gömde, samt gick så ock drog upp dambordet till julhuset, ock det tillämnade spöket störtade genomvått ock med fiolen fullstänkt av vatten ut ur sitt gömställe.

Numera spökar det aldrig i Öster-Färnebo.

¹) »Slå ut» är på somliga trakter att hålla smält bly i ett glas vatten ock av de figurer, som det stelnade blyet bildar, spå en person hans framtid.

6. Högtider ock kalas.

De högtider, vilka firas såsom särskilda fästhögtider med dans, äro jul, vårfrudag ock midsommar. Dessutom dansar man gärna varje söndag under sommaren. Vid dansen medföras ofta dryckesvaror: hembryggt öl ock dricka, brännvin, konjak, glögg ock på senare tid även punsch.

Men förutom högtiderna har man kalaserna: gravöl, barnsöl ock bröllop. Barnsölet har dock aldrig varit förenat med något större kalas — liksom naturligtvis gravölet ej med dans — ock ordet användes även om själva nedkomsten, så att man säger: »Anna skall till ock hålla barnsöl», även om familjen är så notoriskt fattig, att ej ringaste kalas kan väntas vid det blivande dopet. »Gravöl» betecknar däremot alltid kalas, eljes användes uttrycket »begravning».

Vid barnsöl ock gravöl ha ej förekommit några särskilt egendomliga plägseder på trakten. Men bröllop ha här som överallt eljes i vårt land firats med en särskild ståt. Ock på ett bröllop förr i tiden gick det till på följande sätt.

Bröllop hölls hälst på senhösten efter slutad slakt. Det började vanligen på en fredag eller en söndag ock räckte i tre dagar eller flera, om gästerna orkade hålla ut.

Till bröllopet bjödos de manliga gästerna av ena partens fader ock brudgummen, de kvinnliga av bruden ock ena partens moder.

Första dagen.

Gästerna samlas tidigt i bröllopgården, brudens hem, dit en var medför mat, däribland särskilt mycket av finare bakverk. Den som håller bröllopet behöver på detta sätt endast bekosta dryckesvarorna.

I god tid åker man till kyrkan. Först fara tvänne spelmän, en med fiol ock en med klarinett, därpå brudparet, så brudparets närmaste släktingar ock därpå övriga gäster efter anseende ock släktskap med brudfolket.

Vid framkomsten till kyrkan klädes bruden av ett fattigt fruntimmer av härskapsklassen, som har brudklädande till yrke

ock får bra betalt för sitt besvär. Bruden iklädes härvid till sist församlingens tunga, förgyllda brudkrona (den hon dock ej får bära, om hon ej går i brudstol med fläckfritt rykte). Efter gudstjänstens slut — om det är söndag — ordnar man sig i procession från den gård, där bruden klätts, i samma ordning som vid åkningen, ock tågar under en brudmarsch till kyrkan. Vid inträdet i denna upphöra spelmännen att spela, ock klockaren tager vid med en marsch på orgeln; »någon marsch som han tyckte, det fäste sig ingen vid vad han spelade», förklarade en gammal spelman. Framför det övriga brudtåget gå nu »brudsätorna» — alla till brölloppet bjudna flickor — i »stäckuga» (korta) kjolar, röda strumpor, vitrandiga förkläden, mörka liv ock med blommor i håret.

Under själva vigseln stå tvänne flickor vid brudens sida ock tvänne ynglingar vid brudgummens. De hålla över brudparet en »brudpäll», en stor svart sidenduk med guldbroderier.

Omedelbart efter vigseln far man hem till bröllopsgården i samma ordning som vid bortfärden. Två drängar rida i förväg hem till gården, vända där om ock möta bröllopskaran med var sitt kålhuvud i handen, rida förbi hela skaran ock vända först vid sista vagnen i tåget åter hemåt. De fortsätta på detta vis att möta på allt kortare avstånd från bröllopsgården, tils de slutligen för sista gången möta brudföljet vid uppfarten på gårdsplanen. Där mottaga de det med »fägnad», bestående av brännvin ock tjoekt, brunt, hembryggt öl, som bjudes gästerna i åkdonen. Vad kålhuvudena skulle betyda, har ingen kunnat förklara för mig. Antagligen skulle de såsom en lättburen matvara behåda blivande välstånd för det nya hemmet. Såsom ett sådant förebud brukade ofta läggas en silverslant i brudens ena sko; ock det ansågs som ett lyckotecken, om det »snöade i brudkronan».

I bröllopsgården är middagsbordet dukat, ock man sätter sig genast till bords. Prästen intager högsätet med bruden till höger ock brudgummen till vänster. På brudens sida skola kvinnorna taga plats, på brudgummens män — alla efter släktskap med brudfolket samt sedan efter rang ock anseende. Härvid skall var ock en av de förnämligare gästerna »krusa» ock vägra intaga den anvisade platsen såsom alldeles för förnämlig, så

att den utsedda värden måste släpa var ock en fram till hans eller hennes plats.

Under denna ceremoni, om man så får kalla det, inbäras tända ljus ock sättas på middagsbordet under tonerna av en marsch, en s. k. ljuslåt. Härtill kan användas vilken marsch som helst.

Sedan alla tagit plats, läser prästen bordsbönen, varefter man börjar måltiden. Denna består av lutfisk, kokt skinka, flera sorters kött, stek, pannkaka, bakverk ock en stor tårta.

Spelmännen sitta vid ingången till rummet bredvid middags-salen ock »spela in» rätterna. En sprittande livlig marsch i raskt tempo är »steklåten»; den spelas upp, när steken bäres in ock sättes framför prästen, som med egen hand skall skära den.

Brännvin ock öl serveras under hela middagen av en »tjällarva⁷» (källarvärd), som är van att tjänstgöra på alla bröllop. Det hände sig en gång, att en på ett bröllop närvarande härreman anmärkte, att källarvärden hade tummen nedstickande i en ölstänka, som han bar fram; men källarvärden, som hörde anmärkningen, svarade stolt, att eftersom detta var det trättiofjärde bröllopet, på vilket han var »tjällarva⁷», så visste han nog, huru han skulle skicka sig, ock det skulle ingen komma ock göra några anmärkningar mot honom.

Emot middagens slut insamlas »brudgåvor» på ett s. k. brudfat, ett tennfat som får gå bordet runt ock på vilket man lägger en större eller mindre summa efter råd ock lägenhet, dock aldrig mindre än ett par silvermynt. Under hela insamlingen spelas någon marsch, en s. k. skänklåt. När insamlingen är avslutad, framlemnas pängarna till prästen, som räknar dem ock med ett tacksamhetstal till gästerna lemnar dem till bruden. Förutom denna insamling får brudfolket av varje bonde en fjärding säd, som medförts till bröllopgården.

Efter bröllopmiddagen börjas dansen.

Först dansar prästen med bruden en långsam svängpolska, hållande henne i händerna. Någon gång utbytes svängpolskan mot vals. Därefter dansa brud ock brudgum en vanlig polska, hambo, med alla gästerna, d. v. s. brudgummen med kvinnorna ock bruden med karlarna. Härpå vidtager allmän dans. Till sist dansas kronan av bruden.

Första dagen brukade merendels objudna gäster infinna sig för att se bruden. De kallades kollektivt för »slo» ock trakterades ute på gården. Bruden gick alltemellanåt ut ock visade sig för dem.

Andra dagen.

Brudfolket, som nu kallas ungar ock ungdom, skall vara uppe före gästerna ock med spelmännen gå omkring i gårdarna ock bjuda smörgås ock brännvin.

Sedan man åter samlats i bröllopgården, företages långdansen. Med »en livad karl» som ledare av gästernas rad ock med spelmännen i spetsen springer nu hela bröllopskaran genom alla rum, kring alla uthus, in genom alla öppna dörrar ock runt på alla gårdar i byn i de krångligaste slingringar ock krokar. Härvid spelas någon polska.

Vid hemkomsten från långdansen äter man middag, vid vilken på en trätallrik insamlas kopparmynt åt de fattiga samt åt »kärlvaskan». Det är ett »mycket fattigt fruntimmer, som var anförtrott att diska vid bröllopet».

Vid dansen på aftonen försiggår den på många håll vanliga symboliska striden mellan gifta ock ogifta om brud ock brudgum. Pojkarna bruka kläda ut sig; ibland bruka även flickorna kläda sig i karldräkter ock med masker för ansiktet dansa en stund oigänkännliga.

På natten gå pojkarna ikring ock taga alla de sovande gästernas skor, stoppa dem om varandra i en säck ock bära denna till bröllopgården, dit gästerna om morgonen måste begiva sig barfota eller i strumplästen för att återfinna sina skodon.

Tredje dagen

äter man ock dansar. Men då »är det just ingen reson med bröllopet», för somliga gäster ligga sjuka av välplägning ock det myckna dansandet, ock andra fara hem. På kvällen fara de sista gästerna.

7. Musik ock dans.

Emedan Öster-Färnebo är mötesort för befolkning från olika landskap, har dess melodirepertoar bildat sig under inflytelser från tre ganska skilda håll. Till denna repertoar ha dessutom kommit melodier från enskilda spelmän, vilka från fjärran ort dragits till trakten ock stannat där en kortare eller längre tid.

Inflytelser från Dalarna.

Under skarpskytterörelsens dagar hade By, Färnebos grannsocken i Dalarna, i likhet med flera andra socknar en särskild skarpskyttemusikkår. Denna kår upptog på sin repertoar bl. a. folkmelodier, som sattes i stämmor för klarinetter ock horn. Genom den trägna beröringen grannsocknarna emellan kom en del av denna repertoar in bland Färnebo spelmän.

Det är förut omtalat, hurusom masar ock kullor brukade vandra ned till Färnebo ock försälja sina varor. Dessa masar spelade ofta, ock nästan alla kullor sjöngo sin hemtrakts melodier ock spridde dem så i Färnebo.

Dalkullor synas för de närmast Dalarna liggande trakternas folkmusik förr ha spelat en viktig roll. Liksom insekter tjänstgöra som överförare av frömjöl från ett växtområde till ett annat, så ha dessa kullor fordom på sina vandringar i olika landskap tillfört dessa landskaps folkmusik befruktande impulser från sitt hemlands rika melodiskatter. Sålunda har en del av de mollpolskor, som förekomma i Helsingland, ditförts genom kullor, som förr brukade karda ock spinna ull åt helsingarna, medan dessa själva skötte sitt lin. Ock från Helsingland har sedan en del av dessa polskor spritt sig ända till Uppland ock t. o. m. inkommit i den senare nyckelharprepertoaren, ehuru eljes mollpolskan är främmande för denna repertoar.

Genom de här berörda inflytelserna från Dalarna kan man nu förklara tillvaron i Färneborepertoaren av en del polskor, vilkas dalkarakter är omisskännlig ock av vilka en ock annan uttryckligen angivits vara från Dalarna. Men på samma gång kan man i Färnebolynnets av förhållandena skapade kosmopolitiskt ytliga läggning finna en förklaring till att mera all-

varliga, till sin anda tunga polskor ej här funnit någon tack-sam jordmån. Inflytandet från Dalarna bar, i vad det rör sådana melodier, i viss mån undanskjutits av ljusare inflytelser, särskilt från Helsingland. Detta landskap har visserligen varit mång-sidigt ock mottagligt för musikinflytelser, men i hambopolskan i dur haft sin egentliga nationalmelodi.

Inflytelser från Helsingland.

En stor del av Färnebo-musiken har kommit från Mo, mötes-plats för Helsinges regemente. Här ha under mötena hambopolskans — åttondelpolskans — melodier lärts av gästringarna ock kringförts till deras landamären. Även den glada gammal-valsens, som nästan alltid går i dur ock är präktigt företrädd i Helsingland, har spritts från lägerplatsen. Åttondelpolskan i dur ock gammalvalsens hava varit likasom skapade för Färnebo-andan. Sålunda ha dessa melodiarter i Färnebo blivit bättre representerade än alla andra.

Inflytelser från Uppland.

Men från ännu ett tredje håll har Färnebo mottagit bidrag till sin melodirepertoar. Bland de spannmålsförsäljande upp-ländingarna, om vilka ovan talats, funnos nästan alltid nyckel-harpspelare, som gärna läto höra sig ock gärna hördes. De ha här lärt ut många av sina melodier, ock härav kan man förklara tillvaron i Färnebo av en del säxtondelpolskor i dur, vilka ha en påtaglig likhet i hela sin anda ock figurbildning med nyckelharpans säxtondelpolskor.

*

Nu framställer sig då den frågan, i vilket förhållande åttondelpolskan ock säxtondelpolskan stå till varandra på trakten, samt huru de olika dansformer där varit ock äro representerade, för vilka de båda polskeformerna bruka vara stående melodiformer.

Åttondelpolskan är ju melodiformen för hambon, under det säxtondelpolskan vanligen användes till slängpolska (här kallad svängpolska), fyrpolska ock ringpolska. Jag anmärker, att jag i det följande använder tärnerna åttondelpolska ock säxtondelpolska för att beteckna melodi-formerna, orden hambo(polska) ock slängpolska eller svängpolska för att beteckna dansformerna,

så att t. ex. färmen säxtondelspolska ej får fattas såsom be-tecknande även dansformen slängpolska, då slängpolskan kan dansas även efter åttondelspolskans melodier.

Färnebospelmännen hade en livlig uppfattning av skillnaden mellan åttondels- ock säxtondelspolskan ock kallade polskor av det senare slaget för »kringluga» polskor, därför att »det är så många kringlor ock slingringar» i dem.

Svängpolskan ansågs vara den gamla polskan på trakten, som dansades, innan hambon i början av 1800-talet infördes. Flera spelmän förklarade, att »kringluga» polskor användes att »dansa gammalt» efter, d. v. s. att säxtondelspolskor använts såsom musik till den gamla svängpolskan efter införandet av hambon, vilken dansades efter åttondelspolskor. En spelman, den sjuttio-treårige gubben LYCKNER, påstod att säxtondelspolskan förr ensamt användes såsom polskemusik.

Om man utan vidare sammanställer dessa uppgifter, kommer man till det antagandet, att säxtondelspolskan varit den älsta melodiformen (för polska) på trakten. Så kan emellertid ej ha varit förhållandet.

LYCKNERS påstående är tydligen överdrivet — det är ej håller bekräftat av andra — ock framhållandet av svängpolskan såsom den älsta dansformen på trakten innebär ej, att säxtondelspolskan måst vara den älsta melodiformen, fastän hon sadet ha varit använd att »dansa gammalt» efter. Ty enligt så gott som samstämmiga uttalanden av spelmännen ock andra gamla personer dansades förr svängpolska även efter hambomelodier — d. v. s. efter åttondelspolskor — i mycket långsamt tempo.

Jag lät för mig föredraga några polskor i det tempo, som spelmännen i sina yngre dagar hört föregående generations spelmän använda, när de ville låta höra, huru man förr spelade till svängpolska, ock redan åttondelspolskan fick härvid ett visst tycke av menuett. Ännu större blev likheten med menuett hos säxtondelspolskan, när hon spelades i långsamt tempo, så som hon förr användes att »dansa gammalt» efter.

Huru har då den dans varit beskaffad, till vilken både åttondelspolska ock säxtondelspolska kunnat tjäna som melodi?

Det är beklagligt, att man nästan helt ock hållet saknar notiser om huru våra folkdanser förr utfördes i avseende på stegen. Av gamla spelmän kan man i allmänhet icke håller få

någon riktig redogörelse härför eller genom deras härmningsförsök få klar insikt i stegföringen hos en avlagd dans. Då nu emellertid vid mina spelmäns försök till beskrivning av den gamla svängpolskan ingenting tydde på att några särskilt invecklade steg använts i denna dans, torde man utan vidare kunna antaga, att svängpolskan dansats på samma sätt som hannes motsvarighet slängpolskan på andra trakter, d. v. s. med sådana stegflyttningar, som användas t. ex. i Östergötland för slängpolska, fyrpolska ock ringpolska. Det enda, som synes motsäga detta antagandes riktighet, är det allmänna framhållandet bland de äldre Färnebospelmännen av svängpolskans långsamma tempo. Detta kan nämligen synas ha haft sin grund i behovet att hinna med mera än ett steg på varje takt-del. Men det är härvid att märka, dels att all dans förr utfördes vida långsammare än nu för tiden, dels att den vanliga slängpolskan, om man minskar kraften ock bestämdheten i hannes stegföring, mycket väl låter dansa sig i långsamt tempo. Det behöves då blott en tillsats av lindrig, mjuk nigning på stegen, för att svängpolskan skall få ett ganska starkt tycke av menuett. Förrut är också framhållet, hurusom särskilt säxtondelspolskan, långsamt spelad, får tycke av menuettmelodi. Här råder således en intressant ock talande överensstämmelse mellan de resultat, som uppnås både i musiken ock dansen vid polskan, då hannes tempo starkt hålles tillbaka till en viss grad av förminskning i den vanliga hastigheten.

Man kan sålunda till en början stanna vid antagandet, att vanlig svängpolska i långsamt tempo varit Färnebos äldsta (numera kända) polska. Hon har ju också, som vi sett, i yngre tid, då eljes hambon brukades såsom Färnebos vanliga polska, använts som särskild dans för prästen ock bruden vid bröllop — ett tydligt tecken på hannes höga ålder. På grund av den konservatism, som alltid råder i högtidsцерemonier, har hon kommit att hålla sig kvar som ceremonidans, såsom ett minne från äldre dagar, även sedan hon i övrigt undanträngts av en yngre dansform. Denna användning av slängpolskan såsom bröllopdans, sedan hon eljes kommit ur bruk, har för övrigt varit vanlig på andra håll i landet.

Med antagandet av slängpolskans höga ålder på trakten kan nu sammanställas uppgiften, att svängpolskan förr ofta dansades

efter hambomelodier, ock man kommer då till det antagandet, att åttondelspolskan kunnat vara traktens älsta melodiform.

Häremot synes gubben LYCKNERS påstående strida, att »kringluga polskor förr ensamt användes till svängpolskan». Detta påstående skulle kunna förklaras som ensidig individuell förkärlek hos LYCKNER för dessa polskor, dem han i yngre dagar företrädesvis lärt sig för att med dem överglänsa sin samtids spelmän; därefter kan han på gamla dagar ha inbillat sig, att dessa polskor i hans ungdom voro de allena brukliga, som först i senare tid uppblandats med yngre. Men en sådan förklaring vore ej fullt naturlig, då man snarare kunnat vänta, att LYCKNER skulle söka framhålla, att de andra spelmännen på hans glanstid mäst kunde enklare polskor — åttondelspolskor — men han själv »kringluga». Dessutom kunde hans vän EKLUND flera »kringluga» polskor av den lycknerska repertoaren jämte ett par andra, som ej LYCKNER kunde riktigt.

Nej, vi böra här snarare fästa oss vid säxtondelspolskans kända ålder ock hannes lämplighet att »dansa gammalt» efter. Säxtondelspolskans hela rytmik gör henne så betydligt lämpligare för svängpolskan, än åttondelspolskan är, att man tör kunna med stor grad av visshet antaga, att så snart säxtondelspolskan blev bekant i Färnebo, hon genast skulle upptagas av spelmännen såsom melodiform för den gamla nationella svängpolskan.

Nu är det av ADOLF LINDGREN i hans uppsats i Sv. landsm. XII. 5, *Om polskmelodiernas härkomst*, ådagalagt, att säxtondelspolskan inkom till Sverge från Polen i början av 1700-talet ock sedan vann en stark spridning i östra Sverge upp ungefär till trakterna kring Dalälven. Ock med detta sista faktum infört såsom länk i vår kedja av uppgifter ock data kunna vi komma till följande resultat i vår undersökning.

Åttondelspolskan är vår gamla svenska polskmelodiform. Den har i äldre tider, enligt uppgifterna, att svängpolskan var den älsta på trakten ock förr ofta dansats efter hambomelodier, använts i Färnebo i långsamt tempo för traktens urgamla nationalpolska, svängpolskan — ock kanske före denna till andra numera okända dansformer. När sedan säxtondelspolskan gjorde sitt segertåg genom östra Sverge, har den också så småningom inkommit i Färnebo, huvudsakligast från Uppland, ock upp-

tagits till svängpolskan såsom en för hanne lämpligare melodi-form än den gamla åttondelspolskan samt troligen för en tid undanskjutit denna ur allmänhetens ynnest. Därav då LYCKNERS påstående, att »kringluga» polskor förr ensamt brukades; därav ock den allmänna uppfattningen av samhörighet mellan sätton-delspolskan ock svängpolskan, så att i senare tid, efter hambons uppblomstring, sätton-delspolskan togs till, när de gamla skulle upp ock dansa sin svängpolska. Denna synes ha hållit i sig såsom de gamlas dans en bit in på 1800-talet, att dömma därav, att den sjuttiotreåriga LYCKNER mindes hanne från sin barn-dom såsom de gamlas dans, men att den sätioårige HEROU, f. d. stångjärnssmed vid Stålbo, en intelligent ock i alla äldre förhållanden välunderrättad man, icke kunde erinra sig hava sett hanne dansas annat än vid bröllop.

Emellertid har åttondelspolskan naturligtvis fortlevat på trakten även under sätton-delspolskans glansdagar, ock när så hambon infördes ock blomstrade upp, ha de gamla åttondels-polskorna kommit till heders igän ock nya melodier av denna art införts ock komponerats.

Numera dansas endast **hambon** såsom polska i Färnebo, ock till denna dans användas aldrig sätton-delsmelodier, vilkas vaggande rytmik gör dem olämpliga för hambons bestämda, kraftiga stegföreling. Sätton-delspolskan är sålunda i praktiken utdöd i Färnebo, ock det var därför på yttersta tiden att få räddade undan förgängelsen de få, men vackra exemplar av denna melodiform, vilka de gamla spelmännen, som snart kanske ej mera äro till, ännu minnas.

Jämte hambon äro **gammalvals** ock hambopolkett de vanligaste danserna i Öster-Färnebo. Båda synas ha blivit tidigt införda, varifrån eller när kunde ingen uppgiva. Men båda dessa danser ha ju efter valsens ock polkans införande i Sverge hastigt spritt sig på alla håll.

Under det gammalvalsen är den ursprungliga valsformen ock den därav bildade moderna valsen, släpstegevalsen, är en överklassvariant, som i Färnebo dansas föga, är **hambopolketten** däremot en yngre variant av polkan. Den är nämligen polka dansad i tre fjärdedels takt efter hambomelodier i ökat tempo ock med förslappad markering, eller efter masurkamelodier. När polka införts på en trakt av överklassen, har den genast av

underklassen ändrats till polkett såsom en med takten hos allmogens gamla polskor mera överensstämmande dansform — namnet innebär ju en jämförelse med hambon — ock först senare har genom härrskapsefterhärming vanlig polka i två fjärdedels takt börjat dansas av underklassen. **Polka** börjar nu dansas tämligen allmänt i Färnebo, särskilt vid Gysinge, där mycket »härskap» finnes. Vid uppspelandet av en polkamelodi börja dock de flesta par dansa »hoppa».

Hoppa dansas såsom polka, men med polkans trippande steg utbytta mot långa, vid vilka den ena foten drages intill den andra såsom vid galopp. Hoppsan kan därför också sägas vara ett slags galopp, dansad ej rätt fram i en linje utan i svängningar framlänges ock baklänges som polka. Den är en tämligen allmän polkavariation, vilken bäst dansas efter sina egna melodier¹ ock är gammal i Färnebo.

Tysk polska (renländare) infördes i Färnebo genom järnvägsarbetare vid byggandet av statens bana i Hebytrakten. Endast första turen dansas, ibland med lyftning på vanligt ställe i musiken.

Enstegspolska, inkommen från Dalarna, dansas stundom av något enda par, vanligen av två pojkar, efter hoppsamelodier med ett steg på varje fjärdedel. De båda dansande, som hålla fast varandra vid livet, taga var sitt steg växelvis ock svänga ikring meddansaren ett halvt varv eller något mindre. Sådan polska dansas också i tre fjärdedels takt.

Masurka brukade, enligt vad man uppgav, dansas för någon gång, men ingen kunde uppgiva, när eller varifrån hon skulle inkommit. Ej håller såg jag henne dansas, fast jag tre kvällar i rad från början till slut var närvarande vid dansen i Gysinge för att iakttaga allt som försiggick.

Såsom musikinstrument begagnas fiol, ibland jämte klarinett. Dragspelet har dess bättre ännu ej vunnit någon utbredning på trakten. Emellertid måste man en afton vid Gysinge, sedan de för hälgen tillkallade spelmännen rest hem, skicka efter en handklavérspeleman till dansbanan, emedan den fiolspelare, man först tillkallade, en dalmas, befanns omöjlig att få någon ordentlig musik utav. I sådana fall som detta är det tydligen de gamla

¹) Såsom en karakteristisk hoppsamelodi kan framhållas CARLSTRÖMS hoppa i samlingen.

spelmännens eget fel, att deras konst ratas ock mark beredes för ett instrument, som näst läseriet är den gamla goda folk-musikens största fiende i vårt land.

Jag har sökt uppvisa, huru naturförhållandena i Öster-Färnebo hänvisa befolkningen till bruks- ock flottningsrörelsen såsom huvudnäringar; huru orten härigenom kommit att utgöra ett centrum för avsättning av livsörnödenheter ock nödvändighetsartiklar från olika håll; samt huru den genom sitt läge härvid fått mottaga musikinflytelser från olika landskap. Under påvärkan av dessa inflytelser ha naturligtvis traktens spelmän själva komponerat.

Jämte dessa konstanta inflytelser får man naturligtvis också räkna med den meloditillförsel, som ägt rum genom enstaka, av brukens arbetarebehov hitlockade individer. Det är i detta avseende betecknande, att t. ex. en värmländing HORNBERG under sin vistelse i Färnebo såsom bokhållare vid Gysinge spridde sina melodier här, av vilka en del ännu äro gängse på trakten ock återfinnas i min samling. Vem vet, om ej dessa värmlandsmelodier någon gång kunna komma att återfinnas långt uppe i Norrland, dithörda av någon från ett Färnebobruk kommen bokhållare, smed eller flottkarl?

Men man bör också beakta det inflytande på Färnebolynnet, som åstadkommes av den ständiga beröringen med kringliggande trakter ock den ständiga omsättningen av arbetskraft. En befolkning, som inlockas i regelbundet återkommande konflikter med sina grannar ock är i ständig beröring med främlingar samt själv oupphörligt uppblandas genom tillförsel av nya friska element, får en starkt kosmopolitisk anstrykning ock mister möjligheten till fördjupande av sin egen lokalkarakter. Hos en befolkning, som lever under sådana förhållanden, finnes ej plats för någon idékoncentration i en viss riktning, ej håller för någon större sinnets vekhet. Det praktiska livet i den yttre världen rycker den med sig ock ger den en livlig mottaglighet för allt. Men den behåller företrädesvis det, som bär den klara dagens ljusa färg, ock låter minnena från den stämning, som skapas av skogsdjupens mystiska dagnar ock månskensnätternas drömliv, förflyktigas.

Den melodisamling, jag lyckats åstadkomma från Öster-Färnebo, utgör naturligtvis endast en bråkdel, en provbit av vad

där funnits, kanske ännu för blott ett par, tre decennier tillbaka. Men en melodisamling från olika spelmän på en viss trakt förhåller sig helt naturligt till traktens repertoar i dess helhet som en viss kvantitet luft till det omgivande luftlagret: delen har i allmänhet samma kemiska sammansättning, samma proportion mellan sina ingredienser som det hela.

Ock ser man då närmare på denna min samling, skall man finna, att nästan alla melodier, som ej äro särskilt långods utifrån, vilket ej insmälts fullständigt i Färneborepertoaren, d. v. s. de flästa sådana melodier, som sakna särskilt angiven härkomstort ock från början varit eller snart blivit likställda med genuina Färnebomelodier, hava ungefär samma fysiologi, men att genom dem ej går någon utpräglad ton ock anda, att de så att säga sakna lokalfärg. Många av dem äro litet torftiga från ren skönhetssynpunkt, andra åter verkligt vackra. Men ingenting finnes hos dem som gör, att man vid första genomläsandet eller åhörandet skulle kunna säga om någon: »den där melodien är bestämt från Färnebotrakten?» Det vakna Färnebolynnet har tillegnat sig allt, som funnits att få i melodiväg, ock behållit allt, som var glatt ock trevligt. Ock det enda drag, som är genomgående för Färneborepertoaren, är en viss ljus glättighet, som stundom närmar sig ytlighet, men alltid är skild från vekhet ock sentimentalitet.

Så strävar folkkaraktern, även där den är som minst ensidigt utpräglad, att ge uttryck åt sin gestaltning i toner, ock för den, som med kärlekens förståelse lyssnar till dessa toner, ha de därför nästan alltid något att förtälja om sin hemtrakts förhållanden, om befolkningens liv, anda ock lynne.

8. Mina spelmän.

I Färneboförhållandena finnas inga huvuddrag, som kunna sätta någon lokalprägel på individen, ty bristen på något karakteristiskt utgör deras förnämsta karaktersdrag. Men den mångsidiga olikheten hos mina spelmansindivider, av vilka den ena knappast syntes ha något karaktersdrag gemensamt med den andra, får här utgöra ett slags lokalprägel. Dessa spelmän

höra med i skildringen såsom mänskliga kulturexempel från trakten ock från sin tid, om ock denna tid är detta nu ock ej de gångna skeden, kring vilka huvudintresset i min framställning knyter sig.

P. J. Herou,¹ f. d. stångjärnssmed ock arbetsförman vid Stålbo bruk, numera handlande i Stålbo, 60 år.

Ytterst intelligent ock mångsidigt bildad för sina förhållanden, hade H. på egen hand studerat så väl fysik ock kemi som en del uppsatser över politiska ock sociala ämnen. Han inlät sig gärna i resonemang över allmänna frågor samt ådagalade en ganska stor historisk bildning, ock hans anmärkningar voro ibland lika träffande som originella. Men allt skedde på ett lugnt, behärskat ock värdigt sätt, som harmonierade med de avmätta rörelserna hos hans långa, magra gestalt ock med hans allvarliga ansiktsuttryck.

H. var en bland de ivrigaste nykteristerna på trakten, men i övrigt frisinnad. Han intresserade sig för allt ock hade reda på allt, hans redogörelse för äldre förhållanden i såväl seder som musik var lika klar som sakrik. Mäst intresserade sig H. för musik, ock detta intresse i förening med hans gamla vana vid händernas arbete hade på hans äldre dagar drivit honom att tillvärka musikinstrument. Han hade bl. a. på egen hand förfärdigat en violoncell, som befanns äga en synnerligen sonor ock präktig ton.

Vid 50 års ålder hade H. lärt sig spela fiol ock skriva noter. Han hade en hel bok med folkmelodier, dem han för länge sedan lärt sig efter gehör — »hade i huvudet» — efter traktens spelmän ock sedan ur minnet uppskrivit. Min första uppgift i Stålbo blev att skriva av dessa melodier. Sedan lät jag de ännu levande bland spelmännen, efter vilka de voro upptecknade, kontrollspela sina melodier för mig ock rättade därvid vad som möjligen kunde vara oriktigt i detaljerna, samt tillade en ock annan uteglömd repris. Det vittnar om lika mycket intresse ock energi som begåvning, att en man av folket på detta sätt lär sig på egen hand att värkställa melodiupp-

¹) Varken vid tilltal eller omnämmande begagnades förnamn på trakten, så framt ej gårdsnamnet bifogades, utan endast tillnamnet, ock vid namnteckningar utsattes endast förnamnens initialer.

teckningar, som äro tillräckligt goda att utgöra en betydlig underlättnad vid exakta undersökningar.

HEROU hade även själv komponerat en gammalvals, men härvid visat sig som ensidig teoretiker. Han hade hört tillräckligt mycket folkmusik för att träffa ett gott uppslag ock få fram den rätta rytmen; men vid genomförandet av sin idé hade han invecklat sig i vidlyftigheter, som bröto stilen — se fjärde ock tolfte takterna m. fl. av hans vals — ock hade, förmodligen i syfte att åstadkomma något originellt, konstruerat en mindre lyckad ock för folkmusikstilen fullkomligt främmande tonarts-kombination. Av män, som från ungdomen varit spelmän, men ej kunnat läsa en enda not, har jag däremot fått fullkomligt stilenliga melodier, dem de själva komponerat.

J. E. Lyckner, f. d. stångjärnssmed, numera kolvedshuggare i Stålbo.

Med sin fryntliga gumma bebodde L. ett stort, snyggt rum i en stuga i Stålbo by. Belåten med hela världen, men själv blygsam utan koketteri, erbjöd L. bilden av en äkta gammal spelman. I det livliga minspelet i hans runda, öppna, trevliga gamla ansikte kunde man tydligt läsa det intresse, varmed han omfattade allt, som låg inom hans spelmanserfarenhet. L. kompletterade sin vän HEROUS redogörelser för äldre förhållanden med något tunga, men sakrika ordvändningar, i vilka dock fattades HEROUS torra humor. Denna ersattes hos L. av en nästan ungdomlig livlighet, som kom honom att låta sin framställning beledsagas av svängningar i luften med hans stora hand, vilken han vände fram ock tillbaka, som om den varit en liten fantastisk solfjäder. Hans spel var ledigt ock klart. Den iver, varmed han en hel eftermiddag trakterade sin fiol ock besvarade mina slag i slag följande frågor, vittnade om en stor spänstighet ock livskraft hos den gamla sjuttiotreåringen, som sedan klockan fäm på morgonen till halv fäm på eftermiddagen skött sitt tunga arbete i skogen.

Bland LYCKNERS melodier hade särskilt en blivit ryktbar på trakten. L. hade en gång för många år sedan vid fyrtiden på morgonen varit borta vid en skogstjärn, Murämne, på gränsen mot Torsåker för att meta. Då hörde han långt i fjärran över tjärnen toner av något stränginstrument, som spelade

en vals. A. lärde sig denna vals, ock den kallas än i dag för Murämsvalsen. En dräng från Gammelstilla i Torsåker har sagt sig i sin socken hava hört samma vals, fast han ej kan minnas när eller var.

J. P. Eklund, f. d. smed, nu kolvedshuggare i Stålbo, 64 år.

E. bodde ensam i en stuga i Stålbo. Han hade varit en mycket anlitad spelman ock spelade än i dag om söndagsaftnarna vid Stålbo »dansbrygga». På gamla dagar hade han emellertid blivit ojämn till humöret ock kunde ibland vägra att spela, när så föll honom in, utan att man kunde finna anledningen till hans misshumör. Under en hel eftermiddag satt jag inne hos honom, kontrollerade HEROUS uppteckning av hans melodier ock upptecknade några andra samt frågade honom om gamla förhållanden. Gubben var då tillgänglig ock tämligen meddelsam på sitt inåtvända, halvt drömmande sätt. Jag såg t. o. m. någon gång ett matt leende hastigt draga liksom i smyg över hans bleka, fårade ansikte, som därvid för ett ögonblick förlorade något av sitt frånvarande, nästan inbundna uttryck. Men när han talade, var det aldrig mer än några ögonblick i stöten, ock därvid satt han ock såg framför sig med en beslöjad blick, som om han tyckt sig se något minne från fordom.

Vi skildes som de bästa vänner ock kommo överens om att träffas följande dag. Han väntade mig också på utsatt tid i sitt hem, men vägrade genast att spela vidare för mig. Han var icke hågad ock skulle gå till skogen. Jag hade dock kvällen förut lovat honom god ersättning för förlorad dagspänning.

Troligt är, att han kunde rätt många melodier, som HEROU ej upptecknat. Men vad var att göra? Jag fick vara glad över vad jag kunnat uträtta hos honom föregående afton, ock jag skildes ifrån honom utan att giva uttryck åt min harm över hans brytande av vår överenskommelse, ty det var i gubbens sätt ett visst något, som ingav mig den känsla av vördnad, vilken man hyser för den, som ensam ock tyst bär på en sorg, den världen icke känner.

Vilhelm Carlström, folkskolelärare i Nässja. En omkring trättio års man med lugna, långsamma rörelser ock ett rödliätt, men stelt ansikte, i vilket ett par ståtliga röda mustascher till-

drogo sig huvuduppmärksamheten. Han lade med ett par hövliga ord för mig ett häfte skrivna noter, vilket innehöll allt möjligt, från operaarior ock övningar i harmonilära till bevaringsmelodier ock polskor. Medan jag satt vid en av pulpeterna i skolsalen ock läste igenom häftet samt avskrev vad jag kunde använda, gick C. omkring i den stora salen ock spelade fiol liksom i en dröm. När jag hänvände mig till honom, promenerade han bort till min pulpet, såg på min avskrift, spelade igenom den, besvarade mitt yttrande — ock började åter spela.

Det mästa av den folkmusik, han hade, kände jag igen från LYCKNER. Några få melodier upptecknade jag efter hans föredrag, några andra avskrev jag ur hans samling, som syntes innehålla alldeles korrekta avskrifter ock uppteckningar.

Hans svar på mina frågor voro klara ock koncisa, men omedelbart efter svarets levererande återgick han till sin fiol, den han värkligen trakterade med stor färdighet. När han ledsnat på fiolen, slog han sig ned vid ett orgelharmonium ock underhöll mig med dess klagande ackorder, tils jag fullbordat mina avskrifter ock tog ett sömntungt farväl.

J. Ahlström, Klappsta (Färnebo kyrkoby), var en mångsidig man på omkring 40 år med ett visst uttryck av finhet ock förståndsskärpa över sitt välbildade ansikte. Han lagade allt, som lagas med tilljälp av tång ock metall, från en lokomobil till den minsta klocka; var dessutom storfiskare samt en mycket anlitad spelman. Han var en av fiolisterna vid Gysinge under midsommardagarna, ock det var hans melodier som klarinettblåsarna spelade.

När jag besökte A., var han inbegripen i bestyret att laga en kaffekanna ock mottog mig, ehuru hövligt, med en viss stelhet ock med så tydliga hänvisningar på vikten av sina många lagningsomsorger, ock särskilt av att få denna kannan lagad, att jag borde fått mycket höga tankar om hennes betydhet.

Så småningom lyckades jag emellertid få honom intresserad för mitt samtal, så att han lade bort kannan ock tog upp fiolen för att »spela ett par låtar», dock utan att med en min förråda, att han gjorde det av något annat motiv än nedlåtande godhet.

Snart framgick det, att EKLUND ock A. hade ungefär samma repertoar, ock jag upptecknade endast ett par melodier, dem A. särskilt kunde.

AHLSTRÖM hade en tid vistats i Arbrå i Helsingland. Där brukade ungdomen om söndagseftermiddagarna gå ut ock gå under marsch efter fiol ock trumma. En av dessa marscher hade A. lärt ock fört ut i Färnebo.

A. kunde ock en vals med 7 repriser. På många trakter skulle om en sådan vals ha funnits någon tradition, att den kommit från näcken; men A:s berättelse om den lydde, att den var »gjord» av en apotekare BREFFELDT — Ahlströms stavning — i Sala, under den tid denne satt oskyldigt häktad såsom anklagad för ett mord. »Ock det hörs också, att det är något gripande i den», förklarade A. Vari detta ligger, har jag emellertid ej kunnat upptäcka.

A. lmnade mig värdefulla upplysningar om musikförhållandena i Färnebo, ock i detta avseende skyndade jag att få honom att meddela allt vad han visste, ty jag märkte, att mitt besök hos honom när som helst kunde avbrytas. Efter ett par timmar fick han också mycket riktigt åter ett anfall av sin ansvarskänsla — som dock denna gång gällde ett annat arbete än pannan — ock avfärdade mig nådigt men allvarligt, vägrande att mottaga ersättning för föspilld arbetstid.

Jon Eriksson Rydberg, skomakare, från Äppelbo i Västerdalarna, 51 år.

R. hade lärt skomakaryrket, men hade numera ej så lätt att utöva det, emedan en långvarig ögonsjukdom i hög grad förminskat hans synförmåga. Han strövade omkring från bruk till bruk i Dalarna ock Gästrikland, stundom utsträckande sina vandringar även till andra landskap, så att han bl. a. varit ända ned till Uppsala, där han avlagt besök på Västmanlands-Dala nation.

Dessa vandringar voro egentligen framkallade av hans vagabondnatur ock av behovet att genom tiggeri ersätta frånvaron av arbete, som här ock där erbjudits honom, men som han ej kunde trivas med.

Ty ingenting hos R. var samlat, ordnat ock konsekvent. Allt hos honom var ett kaos, ett nonsens, från hans onyttiga liv för stunden ända till hans sätt att svara på en fråga. Han

försökte ej att fasthålla en tankegång i en minut, än mindre fullgöra en uppgift med allvar. Ock han var likadan, när han var nykter, som när han gick i rus.

Mitt under det han spelade en melodi för mig, kunde han taga fiolen från hakan ock börja konversation med mig i livligt stackato, t. ex.:

»Hör nu, herrn, hörnu, hörnu!»

Ja.

»Jo, hör nu, hörnu, herrn, får ja säga herrn en sak, hörnu!»

Nå, vad är det då?

»Jo, hör nu, herrn — ja ä buktalare också.»

Efter detta meddelande, varöver jag naturligtvis uttrycker min tillfredsställelse, får jag åter tillfälle att uppteckna några takter av den melodi, vi hållit på med. Men ofta hände, att R. efter ett dylikt avbrott kastade sig in på en helt annan melodi, så att jag med stort besvär fick återföra honom till den rätta. Ock när vi åter hunnit fram till det ställe, där han sist avbröt, ock jag skulle till att fortsätta upptecknandet, kunde han åter stanna i spelet ock säga sitt vanliga:

»Hör nu, herrn, hörnu, hörnu! Får ja säga ett ord, hör nu?»

Ja, strax, bara jag får teckna upp det lilla, som är kvar av den här melodien.

»Nå men hör nu, hörnu, herrn! Får ja säga ett ord först, hör nu: ja har varit inne på Uppsala finka en gång, vet herrn.»

Denna underrättelse förvånar mig något mindre än den förra ock intresserar mig ännu mindre. Men han måste få hacka ur sig en osammanhängande berättelse om hur hans besök på finkan gick till, innan han kan förmås att fortsätta att spela.

En gång avbröt han sitt spel för att börja buktala. Ock vid allt vad han omtalade eller gjorde grinade han av belåtenhet — ett groteskt grin, som gav hans lilla kantiga, stubbkäggiga ansikte ett fullkomligt aplikt uttryck.

I tre dagar under min vistelse vid Gysinge gick jag ock vaktade denna underliga dekadensföreteelse för att få tag i honom, när han var något så när nykter ock ej hade utsikt att bli bjuden på något. Ty då infann han sig aldrig till möte, även om han aldrig så bestämt lovat att göra det. Slutligen fick jag tag i honom i gynnsamt stadium en eftermiddag, drog honom

direkt in i en berså, för att vara säker att få behålla honom, ock njöt där hans umgänge hela aftonen, omsvärmad av mygg ock intresserade lösdrivare — hans umgängesvänner, vilka mid-sommaren lockat till bruket. Resultatet av vår samvaro blev de här meddelade melodierna efter honom. Jag betalade honom för denna samvaro ock fick hans bestämda löfte, att vi skulle träffas dagen därpå. Men när jag då hörde efter honom, hade han gått till Söderfors, där han, enligt vad jag råkade höra honom anförtro en av sina vänner i bersån, ämnade narra till sig en gammal rock av en handlande genom att lägga av sin egen ock sedan visa sig i ömklig toalett ock klaga sin nöd.

Jag har uppehållit mig så länge vid skildringen av RYDBERG för hans ovanliga egendomligheters skull. Men mitt minne dröjer ogärna vid denna sorglustiga figur. Han blev formligen bortskickad såsom spelman en afton vid Gysinge dansbrygga, sedan han under några dansnummer visat, att han trots sitt för spelmän ovanliga kolossala skryt om sin talang ej ens kunde hålla hygglig takt i ett par minuter.

RYDBERGS fiol var av plåt, tämligen stor ock mycket tung, men eljes utrustad som en vanlig fiol. R. besvarade varje min fråga om instrumentet med slingrande fraser, avbrutna av patetiska frågor, om jag trodde, han hade stulit fiolen, ock av erbjudanden att gå efter sina betyg. Vid senare efterhörande i den stuga, där han brukade bo vid sina Gysingebesök, fick jag den upplysningen, att R. lånat fiolen, vilken tillhörde en man på platsen ock var vunnen på lotteri i Stockholm. En dylik fiol hade AHLSTRÖM sett i Årsunda socken, men visste ingenting närmare om den.

Karl Gösta Vilhelm Svinhufvud, bokhållare vid Gysinge bruk, 23 år.

S., som var född i Söderhamn, hade haft sin värksamhet på flera håll, särskilt i Helsingland, ock på åtskilliga av sina vistelseorter lärt melodier efter gehör. Han tycktes i detta avseende besitta en stor receptivitet.

S. borde egentligen här haft sin egen rubrik, ty han hör ej tillhopa med spelmännen ovan. Liksom han saknade underklassspelmännens groteska omedelbarhet, som nästan alltid låter individualiteten framträda för iakttagaren, saknade han också

dennes uttrycksmedel för sitt musikaliska innehåll, i det han ej trakterade något instrument, utan för mig visslade sina melodier, men detta med en sällsynt renhet ock klarhet. Spelmännens melodier har jag upptecknat i de tonarter, i vilka de föredrogos; S:s har jag satt i de tonarter, i vilka jag ansett antagligast att var ock en brukade utföras.

Av de få melodier, jag har efter S. — andra, som han föredrog, finnas förut tillgängliga — torde såväl Malungslåten som Horgalåten vara kända av en ock annan.

Om Horgalåten berättar sägnen:

På Horgabäret vid Hanebo kyrka i Helsingland skulle ungdomen en afton hava dans. En av de tillämnade deltagarna, en dräng, vägrade att vara med, ty han kände på sig, att dansen skulle ha någon olycka med sig. Dansen började dock. Men när den fortgått en stund, uppträdde den onde ock dansade en polska med flickorna, så häftig ock lång att den ena efter den andra av dem störtade upplöst till marken ock endast huvudet blev kvar efter hänne. På det ställe, där denna dans ägde rum, kunde sedan ingenting växa, utan där visas än i dag en kal platta på bärget i form av en hästsko.

Så har sägnen berättats för mig. Den förefaller mig allt för fragmentarisk, ock önskligt vore, att fullständig tradition meddelades. Särskilt skulle det vara av intresse att få veta något om den, som spelade denna djävulsdans.

MELODIERNA.

Vid min uppteckning av melodierna låder en brist: jag har ej kunnat uppteckna bindningar efter mina spelmän. Men man bör besinna, att jag på den lilla tid, under vilken jag kunde komma åt att få vara tillsammans med dem, måste försöka att först ock främst hinna med så mycket som möjligt av det viktigaste: att uppteckna själva melodierna ock få önskvärda historiska notiser från trakten. Upptecknandet av bindningarna måste jag låta fara. HEROUS här ock där utsatta bindetecken har jag ej ansett medföra någon vinst att avskriva. Men bindningen är i alla fall i huvudsak lika hos alla spelmän, varför denna av förhållandena framkallade brist ej är så synnerligen avsevärd.

Frågetecken på något ställe betecknar tvivel på riktigheten av den spelandes utförande.

Ett förtecken eller återställningstecken ovanför en not betecknar, att stället stundom togs så, som det översatta tecknet angiver.

Ett ställe kunde också ibland utföras genomfört varierat, så att i st. f. den vanliga melodien togs en annan vändning under en eller ett par takter. I sådana fall har jag utmärkt dubbelheten genom mindre nottecken jämte de normalstora.

Stundom sjöngos några ord — början till en strof — till början av en melodi. I sådana fall har jag meddelat dessa ord.

Övriga anmärkningar till melodierna har jag inskränkt till ett minimum, då en ingående analys tillhör framtidens kritiska behandling, sedan ett större material av folkmusik hunnit samlas från olika delar av vårt land.
